

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXVII (2/2022)

nadesłany: 2.03.2022 r. – przyjęty: 15.07.2022 r.

Honorata CZAJKOWSKA*

Sprawiedliwość naprawcza w społecznej i edukacyjnej przestrzeni dzieci i młodzieży

Restorative justice in children’s and adolescent’s social and educational space

Abstrakt

Wprowadzenie. W niniejszym opracowaniu centralne miejsce zajmują aspekty dotyczące działań restoratywnych w przestrzeni szkolnej, rozpatrywane w kontekście założeń szeroko pojętej sprawiedliwości naprawczej i płaszczyzn jej oddziaływania na środowisko społeczne. W sposób szczególny odnoszę się w artykule do tzw. szkoły restoratywnej, wyjaśniam, czym jest, jak ją definiujemy, jakie programy i praktyki naprawcze warto realizować w szkołach. Ponadto, opracowanie jest próbą odpowiedzi na pytanie: „Czy – a jeśli tak, to dlaczego – dziś bardziej niż kiedykolwiek potrzebujemy szkoły restoratywnej?”. Niniejsze opracowanie odnosi się – poza aspektami z obszaru edukacji – do działań miejskich w nurcie sprawiedliwości naprawczej (na przykładzie Wrocławia – pierwszego miasta sprawiedliwości naprawczej w Polsce).

Cel. Celem artykułu jest przybliżenie zagadnienia szkoły restoratywnej, sprawiedliwości naprawczej, praktyk i programów naprawczych oraz ich efektywności zarówno w obszarze edukacyjnym, jak i w przestrzeni miejskiej.

Materiały i metody. W niniejszym opracowaniu zastosowano analizę dokumentów oraz dokonano przeglądu literatury i badań w obszarze *restorative school*.

Wyniki i wnioski. Wdrażanie zasad sprawiedliwości naprawczej i budowanie kultury naprawczej w szkołach podnosi efektywność w budowaniu restoratywnej przestrzeni edukacyjnej i społecznej – przyczynia się do kształtowania społeczeństwa obywatelskiego.

* e-mail: honorata.czajkowska@uwr.edu.pl

Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Wrocławski, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska.
Institute of Pedagogy, Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, University of Wrocław, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland.
ORCID: 0000-0002-3764-3005

Słowa kluczowe: Szkoła restoratywna, edukacja, sprawiedliwość naprawcza, miasto sprawiedliwości naprawczej.

Abstract

Introduction. This paper focuses on the aspects of restorative actions in the school, especially in the context of its resonance to the social environment. The article refers to the restorative school - what it is, the definitions and what kinds of restorative programs and practices are worthy of implementation in schools. In addition to the aspects of education, this article refers to municipal activities in the field of restorative justice (using the example of Wrocław, the first restorative city in Poland).

Aim. The aim of the article is to present the issues of the restorative school, restorative justice, restorative practices and programs and their effectiveness in the field of education and urban space.

Materials and methods. This article uses the analysis of documents and reviews the literature and research in the area of the restorative school.

Results and conclusion. The implementation of the principles of restorative justice and building a restorative culture in schools increases the effectiveness of building a restorative educational and social space and civil society.

Keywords: Restorative school, education, restorative justice, restorative city.

Wprowadzenie

Zagadnienie sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*) warto rozpatrywać w odniesieniu do definiowania bazowego, wywodzącego się z działań podejmowanych w wymiarze prawno-karnym. Przybliżenie zasad i wartości naprawczych ułatwi dostrzeżenie i zrozumienie wspólnej płaszczyzny dla działań naprawczych realizowanych w różnych obszarach życia społecznego. Czym zatem jest sprawiedliwość naprawcza? Jest to propozycja odejścia od tradycyjnego systemu stosowania kar (zwanego również retributywnym), zakładająca włączenie w proces decyzyjny wszystkich stron dotkniętych przestępstwem (tj. sprawcy, osób pokrzywdzonych i społeczności), akcentując jednocześnie ich podmiotowość (Czajkowska, Wajda, 2021, za: Rekomendacja Komitetu Ministrów, 2018).

Sprawiedliwość naprawcza w powszechnym rozumieniu najczęściej kojarzona jest z mediacją oraz z szeroko pojętym obszarem prawno-karnym. Niemniej jednak, sama idea to nie tylko obszary związane z wymiarem sprawiedliwości – znajduje bowiem swoje zastosowanie w wielu sferach życia społecznego, takich jak kształtowanie czy poprawa relacji społecznych oraz przestrzeń edukacyjna. Coraz częściej postrzegana jest jako proaktywny sposób zapobiegania konfliktom w odmiennych środowiskach, niejednokrotnie bardzo się różniących, takich jak np. biznes czy środowisko szkolne (Mannozi, 2019, Matczak, 2021). Dzięki temu pomaga budować relacje oparte na dialogu i podmiotowości.

Wzrost zainteresowania efektywnością sprawiedliwości naprawczej – obserwowany w minionych latach głównie w Europie – powoduje, iż programy i praktyki naprawcze znajdują zastosowanie w rozmaitych przestrzeniach życia codziennego, wkraczają w coraz to nowe obszary życia społecznego. Aktywność naukowa przejawia się zarówno w analizach teoretycznych, jak i prowadzonych badań naukowych. W poszczególnych obszarach społecznych, w szczególności w relacjach, dostrzega się stosowanie programów i praktyk o wymiarze restoratywnym, jak również takich, które mają podobny charakter, jednak nie wzorując się na wartościach sprawiedliwości naprawczej. Są to na przykład:

- konsultacje społeczne (partycypacja społeczna),
- projektowanie przestrzeni w duchu sprawiedliwości naprawczej, angażujące lokalną społeczność w organizowanie i tworzenie przestrzeni życiowej,
- programy edukacyjne o charakterze międzykulturowym,
- działania kulturalne integrujące lokalną społeczność, jak i tworzące platformę konstruktywnej konfrontacji z występującymi w przestrzeni społecznej dylematami.

Wdrażając praktyki naprawcze w obszarze funkcjonowania miasta, stwarzamy możliwość nie tylko restoratywnej reakcji na pojawiający się konflikt czy sytuację problemową, ale również umożliwiamy realizację działań o charakterze prewencyjnym, zapobiegającym występowaniu sytuacji problemowych lub łagodzącym ich skutki, mogące prowadzić do przestępczości.

Program sprawiedliwości naprawczej a praktyki naprawcze

Eksperci i praktycy w dziedzinie sprawiedliwości naprawczej wskazują na dwie perspektywy działań o charakterze restoratywnym. Jedną z nich opisuje *restorative justice* jako filozofię, określony „sposób bycia” lub ewoluującą postawę czy też ewoluujące podejście. Istotne jest, aby sprawiedliwość naprawcza była podejściem całej społeczności (takiej jak np. społeczność lokalna, miejska czy szkolna) do sposobu jej funkcjonowania, do kultury, klimatu, czy też kształtowanych i utrzymywanych w niej relacji. Wspomniana perspektywa nie wyklucza stosowania również praktyk naprawczych jako form działania w obszarze sprawiedliwości naprawczej.

Inne ujęcie przestrzeni restoratywnej wskazuje na możliwość stosowania tzw. praktyk naprawczych, niekoniecznie wynikających z całościowej filozofii funkcjonowania danego środowiska w duchu sprawiedliwości naprawczej (niemniej obie perspektywy nie są wobec siebie wykluczające), a stanowiących pewne sposoby działań czy zachowań zgodnych z wartościami sprawiedliwości naprawczej. Przykładem

praktyk naprawczych w szkołach mogą być określone umiejętności zdobyte przez personel szkolny podczas szkoleń, które następnie mogą być stosowane jako samodzielna strategia radzenia sobie np. z niewłaściwym zachowaniem uczniów. Elementy sprawiedliwości naprawczej mogą zatem być stosowane jako program dodatkowy, skoncentrowany na konkretnych oddziaływaniach.

Do praktyk sprawiedliwości naprawczej możemy zaliczyć m. in.: kręgi naprawcze, kręgi wsparcia dla ofiar przestępstw, programy pomocy ofiarom i świadkom przestępstw, edukację dla sprawców przestępstw, lub – np. w obszarze edukacji – zdobywanie kompetencji społecznych i emocjonalnych, kręgi proaktywne, komunikację bez przemocy, mediacje rówieśnicze czy mediacje szkolne.

Jak zatem można realizować wartości naprawcze w szkole? Celem wszystkich szkół jest stworzenie młodym ludziom klimatu do nauki oraz rozwoju osobistego i emocjonalnego. Szkoły restoratywne dążą do tworzenia środowisk uczenia się opartych na podstawowych wartościach naprawczych, takich jak relacje, szacunek, integracja, sprawiedliwość i tolerancja. Dążą również do stworzenia warunków sprzyjających rozwojowi zachowań samokontrolujących i pozytywnego nastawienia do uczenia się.

Powszechnie dominuje tendencja do rozumienia sprawiedliwości naprawczej jako działania mającego zastosowanie w sytuacjach szeroko rozumianych niepowodzeń. Jest ona rozumiana jako potrzeba „naprawienia” czegoś, co się „zepsuło”. Tymczasem dla działań restoratywnych charakterystyczne są elementy proaktywne, czyli strategie mające na celu „tworzenie kultury włączającej, w której wszyscy członkowie społeczności rozwijają się i czują się docenieni” (Davis, 2019). Inklusyjny charakter relacji tworzonych między uczestnikami życia szkolnego w szerokim spektrum odnosi się do sposobu i formy kontaktu między nauczycielem a uczniem. Każda komunikacja między nauczycielem a uczniem wpływa na postrzeganie relacji w klasie, szkole lub między jednostkami i grupami. Te więzi społeczne budują wspólnotę i bezpieczeństwo, ponieważ opierają się na wzajemnej empatii. Aby czuć się związani, musimy pracować z ludźmi (Hopkins, 2013).

Co charakteryzuje szkołę restoratywną?

Szkoła restoratywna, rozumiana jest jako przestrzeń edukacyjna, w której w sposób celowy i wyraźny tworzy się kontekst i kulturę, tj. oparte na równości i sprawiedliwości struktury, zasady, procedury, które znajdują się w centrum zainteresowania placówki. Cała społeczność szkolna, na którą składają się zarówno uczniowie, personel, rodzice/opiekunowie, jak i osoby zarządzające placówką, rozwijają (zarówno w odniesieniu do umiejętności indywidualnych jak i w kontekście relacji interpersonal-

nych) wiedzę i zrozumienie, niezbędne do budowania, utrzymywania i naprawiania wzajemnych relacji. W funkcjonowaniu szkoły opartej na wartościach restoratywnych nie ma niczego przypadkowego – wszystko jest działaniem celowym, planowanym i monitorowanym – uznającym, że wszystkie aspekty życia szkolnego są zgodne z zasadami i praktyką naprawczą (Hopkins, 2013).

W obszarze szeroko pojętej edukacji restoratywnej do najczęściej stosowanych programów i praktyk naprawczych zalicza się: mediacje rówieśnicze, mediacje szkolne, kręgi naprawcze, kręgi proaktywne, konferencje naprawcze, ale również działania *stricte* powiązane z obszarem komunikacji interpersonalnej, do których zalicza się komunikację bez przemocy, rozwijanie kompetencji społecznych i emocjonalnych czy budowanie i utrzymywanie relacji (zarówno w odniesieniu do bezpośrednich uczestników życia szkolnego, jak i osób wpływających na funkcjonowanie szkoły, a niebędących jej bezpośrednimi beneficjentami).

Bazą i podstawą kształtowania kultury naprawczej w przestrzeni szkolnej są relacje, pielęgnowane w odniesieniu do wszystkich przejawianych form komunikowania. Kształtowanie i podtrzymywanie relacji jako jednej z praktyk naprawczych opiera się na regularnych spotkaniach zespołu zarządzającego placówką, jak również pozostałych pracowników (kadry nauczycielskiej, pracowników administracyjnych oraz osób zatrudnionych w placówce na innych stanowiskach). Niemniej ważne jest efektywne kształtowanie relacji wśród uczniów, zarówno pomiędzy rówieśnikami/uczniami, jak i podczas trwających zajęć. W kształtowaniu kultury naprawczej w obrębie funkcjonowania szkoły istotny obszar stanowią również relacje panujące wśród rodziców uczniów oraz między rodzicami a kadrą szkolną.

Na elementy kultury naprawczej szkoły składa się wiele współwystępujących działań, które implikują różnorodne aktywności poszczególnych podmiotów funkcjonujących w przestrzeni szkolnej. Chcąc uporządkować owe działania, warto ująć je w takie obszary, jak:

- akcentowanie/docenianie głosu jednostek – poprzez tworzenie mechanizmów, dzięki którym każdy uczestnik społeczności szkolnej będzie doświadczał zainteresowania i wysłuchania. Obszar ten tworzą takie praktyki naprawcze jak kręgi, programy mentorskie i partnerskie, współpraca przy podejmowaniu decyzji oraz wszelkie mechanizmy, dzięki którym osoby władające w ograniczonym stopniu językiem obowiązującym w szkole (np. ze względu na pochodzenie etniczne lub różnice neurologiczne i rozwojowe), mają stworzoną możliwość włączającej partycypacji,
- kompetencje emocjonalne i społeczne – oddziaływania restoratywne poprzez kształtowanie tzw. kompetencji miękkich. Efektywne wykorzystanie tego obszaru w szkole naprawczej bezsprzecznie musi bazować na wyraźnych instrukcjach wyjaśniających metodykę prowadzenia rozmów restoratywnych/relacyjnych,

- zasady i procedury naprawcze – w tym te, które dotyczą zarówno personelu, jak i uczniów,
- zakwestionowanie i wyeliminowanie nierówności systemowych.

Jakie są efekty praktyki naprawczej w szkołach?

Wypracowanie restoratywnego podejścia w budowaniu i kształtowaniu kultury naprawczej w szkołach, w tym również stosowanie praktyk naprawczych stanowiących pewien element działań realizowanych w szkole, jest procesem wieloetapowym, którego wymierne rezultaty również są odłożone w czasie. Poza kształtowaniem przestrzeni do efektywnego rozwoju czy kształtowaniem pozytywnych relacji, szkoła restoratywna daje uczniom większe poczucie bezpieczeństwa oraz powoduje, że uczniowie mają poczucie większego przywiązania zarówno do szkoły jako instytucji, jak i w obszarze wzajemnych relacji (González, 2012). Efektywność stosowania praktyk naprawczych w obszarze szkolnym przejawia się w silniejszym zaufaniu uczniów do nauczycieli i kadry szkolnej w ogóle – uczniowie chętniej i częściej zgłaszają pojawiające się w przestrzeni szkolnej problemy czy incydenty, chętniej o nich dyskutują, bowiem restoratywna efektywność ich rozwiązywania zwiększa poczucie skuteczności podejmowanych działań.

Dotychczas prowadzone badania dotyczące korzyści z restoratywnego klimatu szkoły wskazują również na rzeczywistą poprawę frekwencji – zarówno wśród uczniów, jak i wśród całego personelu szkoły. Ma to związek z tym, że – po pierwsze – uczniowie doświadczają bardziej podmiotowego kontaktu z nauczaniem i uczeniem się, a po drugie – na wcześniejszym etapie rozwijane są proaktywne sposoby radzenia sobie z incydentami (González, 2012, Riestenberg, 2003).

Inną płaszczyznę efektywności w funkcjonowaniu szkoły akcentują badania przeprowadzone w 2010 roku przez brytyjskiego badacza Gilleana McCluskeya, dowodzącego wzrost efektywność szkół, które najbardziej aktywnie angażowały się w stosowanie praktyk naprawczych i szybko zaczęły w mniejszym stopniu koncentrować się na reaktywnej, napędzanej kryzysem pracy, a bardziej na wysokiej jakości szkoleniach i budowaniu umiejętności personelu i uczniów (McCluskey, 2010).

Czy dziś bardziej niż kiedykolwiek potrzebujemy szkół restoratywnych?

Kształtowanie klimatu restoratywnego w szkole stanowi ścieżkę do kształtowania pozytywnych, budujących relacji interpersonalnych, podkreślających podmiotowość jednostki, jak również akcentujących słuszność kształtowania inteligencji emocjonal-

nej, w tym – w szczególności – empatii stanowiącej klucz do uwzględniania perspektywy osób z otaczającej społeczności. Współcześnie – kiedy stoimy przed aktualnymi wyzwaniami cywilizacyjnymi – wydaje się, że jedność jest kluczowym elementem w działaniach ukierunkowanych zarówno krótko- jak i długoterminowo. Kryzys klimatyczny, kryzys migracyjny, pandemia Covid-19 – to współcześnie zdecydowanie jedne z większych wyzwań, które nakładają na nas obowiązek właściwego przygotowania kolejnych pokoleń i wyposażenia jednostek w kompetencje, pozwalające minimalizować ryzyko negatywnych zjawisk w przyszłości. Potrzeba przynależności, bycia z drugim człowiekiem, funkcjonowanie w grupie społecznej (związane z potrzebą akceptacji czy poczuciem wywierania wpływu), stanowią elementy budowania społeczeństwa obywatelskiego. Praktyki naprawcze możliwe do realizacji w przestrzeni szkolnej są doskonałym narzędziem propagowania demokracji deliberatywnej (Zalewski, 2016) – poprzez rozwój partycypacji społecznej, włączającej aktywności ruchów oddolnych przy akceptującej polityce władz.

Wyzwania, czyli czego potrzebujemy do efektywnego wdrażania zasad sprawiedliwości naprawczej w przestrzeni edukacyjnej

Pomimo intensywnego rozwoju idei sprawiedliwości naprawczej w różnych przestrzeniach życia społecznego (zarówno w Polsce, jak i w wielu krajach na świecie), wciąż dostrzega się trudności w realizacji założeń tej idei w polskiej przestrzeni edukacyjnej. Szeroko rozumiana sprawiedliwość naprawcza i możliwości zastosowania jej elementów w przestrzeni szkolnej zdecydowanie stanowią szansę na efektywne kształtowanie relacji interpersonalnych, ale –przede wszystkim – na odejście od tradycyjnych, retrybutywnych form rozwiązywania konfliktów i kształtowanie alternatywnego sposobu procedowania sytuacji kryzysowych, występujących w relacjach między podmiotami funkcjonującymi w przestrzeni szkolnej (Gellin, 2019).

Zarówno w polskojęzycznej literaturze przedmiotu, jak i w realizowanych praktykach, trudności uwidaczniają się już na poziomie definiowania pojęcia *sprawiedliwości naprawczej*, jak również powszechnie akceptowanego modelu *restorative justice*. Działania oparte na wartościach sprawiedliwości naprawczej niejednokrotnie nie są identyfikowane w kategoriach *restorative justice*, co powoduje, iż nie są one utożsamiane z obszarem omawianej koncepcji. Bazowanie jedynie na dostępnych w tym zakresie opracowaniach przekłada się na ograniczone możliwości ich rozwoju czy doskonalenia. Błędna interpretacja idei sprawiedliwości naprawczej oraz brak stosownego przygotowania do jej wdrażania w przestrzeni szkolnej niesie ryzyko licznych błędów w realizacji programów, jak również – z uwagi na brak w konsekwencji satysfakcjonujących efektów działań – do zniechęcenia i zaniechania działań w duchu

sprawiedliwości naprawczej (Czajkowska, Wajda, 2021). Efektywne wdrażanie idei sprawiedliwości naprawczej warunkowane jest właściwym jej zrozumieniem, zarówno przez praktyków, jak i badaczy. Zanim poszczególne podmioty rozpoczną wdrażanie klimatu zgodnego z duchem sprawiedliwości naprawczej w szkole, winny zostać właściwie przeszkolone (Hurley, Guckenburger, Persson, Fronius, Petrosino, 2015).

Podstawę identyfikowania oraz efektywnego wdrażania praktyk naprawczych stanowi właściwe definiowanie i rozumienie pojęcia *sprawiedliwości naprawczej*. Nieumiejętność identyfikowania rzeczywiście realizowanych działań z nurtem restoratywnym może generować powielanie nieuświadomianych błędów i – tym samym – obniżanie efektywności wdrażania praktyk restoratywnych.

Niemniej ważnym postulatem w dążeniu do tworzenia kultury naprawczej czy wdrażania praktyk naprawczych w szkołach jest odpowiednia promocja a nawet lobbowanie w środowisku edukacyjnym na rzecz działań restoratywnych. Szczególnie istotną rolę w tym kontekście winny odegrać badania nad efektywnością stosowanych praktyk naprawczych w warunkach polskiej szkoły, które są aktualnie deficytowe, co stwarza szeroką przestrzeń badawczą.

Wrocław jako przykład przestrzeni restoratywnej

Kultura restoratywna w szkole oraz praktyki naprawcze stosowane w szkołach wywodzą się w swoim założeniu z idei sprawiedliwości naprawczej, która coraz częściej przenika do różnych obszarów funkcjonowania miasta – organizowania przestrzeni publicznej, uwzględniającej potrzeby i oczekiwania podmiotów współtworzących dane otoczenie, rozwoju współpracy międzyinstytucjonalnej oraz współpracy w zakresie rozwiązywania i przeciwdziałania konfliktom społecznym. Sprawiedliwość naprawcza przejawia się również we włączającym zaangażowaniu społeczności, jej partycypacji i decyzyjności, zarówno w zakresie organizowania lokalnej społeczności, jak i w obszarach kluczowych dla miasta (Czajkowska, Wajda, 2021).

Wskazane obszary funkcjonowania przestrzeni społecznej w mieście znacząco rozwinęły się w minionych latach m. in. we Wrocławiu, który w listopadzie 2021 roku – jako pierwsze miasto w Polsce i dziesiąte na świecie – dołączył do grona Miast Sprawiedliwości Naprawczej. Na szczególną uwagę zasługują inicjatywy, które w swoich założeniach (zbieżnych z zasadami sprawiedliwości naprawczej) angażują zasoby społeczne, zwiększając partycypację społeczną, a tym samym budując społeczeństwo obywatelskie.

Wrocław, określany miastem mostów oraz miastem spotkań, niejednokrotnie w swojej historii jawił się również jako miejsce dialogu. Miasto o cechach wielokulturowości, ale i otwartości na odmienność, efektywnie reagowało na problemy

pojawiające się w przestrzeni funkcjonowania, generowało potrzebę tworzenia mechanizmów, zarówno o charakterze prewencyjnym, jak i pozwalających łagodzić i rozwiązywać występujące w przestrzeni kryzysy w sposób efektywny. Doświadczenia Wrocławia oparte na (lub sięgające do) dialogu, stanowią podstawę aktualnie realizowanych w mieście działań o charakterze restoratywnym.

Jednym z najprężniej działających podmiotów miejskich implikujących ideę sprawiedliwości naprawczej we Wrocławiu jest Wrocławskie Centrum Rozwoju Społecznego, realizujące programy i projekty z obszaru Edukacji, Integracji, Bezpieczeństwa oraz Współpracy:

- Edukacja jako klucz do integracji obcokrajowców i Polaków, sposób na podnoszenie kompetencji międzykulturowych mieszkańców Wrocławia, a także budowanie wspólnoty opartej na otwartości, wzajemnym szacunku, zrozumieniu i współpracy. Działania realizowane przez WCRS w tym obszarze stanowią: Warsztaty antydyskryminacyjne „Stereotypy – Uprzedzenia – Dyskryminacja”; Projekt „Sztafeta Szkół – Stop Mowie Nienawiści”; Warsztaty z przeciwdziałania cyberprzemocy.
- Ambasadorzy Dialogu to projekt ukierunkowany na podnoszenie kompetencji międzykulturowych nauczycielek/nauczycieli, edukatorek/edukatorów, opiekunek/opiekunów świetlic, bibliotek itp., zainteresowanych tematyką otwartości, przeciwdziałania dyskryminacji, rozwijania atmosfery dialogu w swoim otoczeniu. Ambasador lub Ambasadorka Dialogu pełni rolę reprezentanta/reprezentantki swojej instytucji, ma możliwość wzięcia udziału w cyklicznych spotkaniach i warsztatach organizowanych przez Wrocławskie Centrum Rozwoju Społecznego, podczas których może wymieniać się wiedzą i dobrymi praktykami z innymi Ambasadorkami/Ambasadorami Dialogu.
- Inicjatywa „Przejsście Dialogu” stanowi odpowiedź na wyzwanie, jakie stawia dziś miasto: współistnienia przedstawicieli różnych kultur, wyznań i poglądów. Na co dzień żyjemy jednocześnie w wielu (mikro) kulturach, które wpływają na nasze zachowanie i sposób komunikacji. Przejsście Dialogu jako miejsce spotkania, zrozumienia siebie nawzajem, wspierające współpracę oraz budowanie dialogu. Przejsście Dialogu to inicjatywa miejska i partnerska, tworzona wspólnie z mieszkańcami, samorządem oraz wrocławskimi organizacjami pozarządowymi.
- Dialogopolis, czyli spotkania i wydarzenia odbywające się w przestrzeni miejskiej oraz online. Ich celem jest rozmowa o komunikacji, która nie wyklucza, lecz szanuje wszystkie strony dialogu. Podczas licznych wydarzeń podejmowany jest temat edukacji językowej, czyli tego jak uczyć od najmłodszych lat i tego, jaki ma ona wpływ na komunikację społeczną w dorosłym życiu. To poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: „Czy za pomocą języka możliwe jest stworzenie przestrzeni równości włączającej wszystkie osoby, bez względu na płeć, wiek, narodowość, status społeczny, wyznanie, orientację seksualną?”.

– SOR: Spotkanie – Otwartość – Rozmowa. W projekcie edukacyjno-społecznym „SOR: Spotkanie – Otwartość – Rozmowa (rozumienie, rozwiązanie)” powstało neutralne miejsce dla mieszkańców Wrocławia (rodziców, wychowawców i zainteresowanych), w którym mają możliwość otwarcie poruszyć ważne dla nich tematy: zarówno dotyczące relacji międzyludzkich, społecznych, jak i tego, jak radzić sobie w sytuacjach trudnych w środowisku szkolnym i lokalnym. Celem projektu jest wspieranie konstruktywnych rozwiązań w obszarze komunikacji interpersonalnej i społecznej w oparciu o poszukiwanie dostępu do aktualnej wiedzy z zakresu budowania więzi międzyludzkich, postaw prospołecznych, zdrowia psychicznego oraz upowszechniania informacji wielokulturowej. Dzięki zwiększeniu świadomości zainteresowanych podmiotów oraz spopularyzowaniu faktów naukowych, dotyczących dynamicznych zmian i procesów społecznych, możliwe jest zwiększenie postaw dojrzałości, zbiorowej odpowiedzialności i wzajemnej otwartości ważnych grup obywateli miasta.

Działalność Wrocławskiego Centrum Rozwoju Społecznego w przestrzeni miejskiej doskonale uzupełnia działalność organizacji pozarządowych. Jednym z przykładów prężnie działającego i rozwijającego się podmiotu jest Fundacja Dom Pokoju, realizująca swoje aktywności w trzech obszarach: rozwoju lokalnego, mediacji rówieśniczych i transformacji konfliktu. Jej misja skupia się wokół budowania relacji – elementarnego składnika społeczeństwa obywatelskiego. Bez względu na rodzaj podejmowanych działań, swoje metody pracy opiera ona na tworzeniu bezpiecznej przestrzeni do rozmowy, empatii i komunikacji bez przemocy. Osią działań edukacyjnych Fundacji jest program „Mediacji Rówieśniczych i Zarządzania Konfliktem” w szkołach, którego celem jest zmiana systemowa paradygmatu komunikacji w szkołach i nauczenie uczniów, jak rozmową zastąpić agresję. Aspekt edukacyjny to również działania związane z prawami człowieka, edukacją obywatelską i antydystryminacyjną. Projekty realizowane przez Fundację Dom Pokoju: „Transformacja konfliktu, Pogotowie mediacyjne, Facylitacja dialogu, Architektura relacji, Szkoła – więcej niż budynek”. Fundacja Dom Pokoju, poza działaniami restoratywnymi ukierunkowanymi na szeroko pojęte relacje międzyludzkie, dostrzega potrzebę dyskusji nad znaczeniem i rolą aranżacji i projektowania przestrzeni, której błędna aranżacja niejednokrotnie może być źródłem konfliktu. Fundacja skupia swoje działania na tych, dotyczących architektury/przestrzeni i jej wpływie na relacje. Aktualnie są one osadzone w kontekście środowiska szkolnego, w którym akcentuje zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, także tego w przestrzeni, ponieważ łatwiej wówczas skupić się na relacji i ewentualnie pracować z różnymi trudnościami w niej.

W działania o charakterze restoratywnym w przestrzeni szkolnej wpisują się również projekty wrocławskiej organizacji pozarządowej Kultura Równości. W edukacyjnym projekcie *Johanneum Novum*, wypracowanym przez koalicję organizacji pozarządowych z dorobkiem w problematyce wielokulturowości, organizacja wspiera

dialog międzykulturowy wśród dzieci i młodzieży, życie w zgodzie bez przemocy werbalnej niezależnie od kultury, koloru skóry, orientacji, stanu materialnego rodziny, itd. W ramach projektu prowadzone są warsztaty dla uczniów i uczennic klas VII, VIII i szkół ponadpodstawowych, a także konsultacje dla uczennic, uczniów, grona pedagogicznego i rodziców/opiekunów.

Przestrzeń społeczna i edukacyjna, jako szeroko pojęte środowisko wychowawcze, stanowią obszar nieograniczonych możliwości transferu wiedzy, umiejętności i kompetencji jednostkom funkcjonującym w określonej przestrzeni społecznej. Sprawiedliwość naprawcza wraz ze swoimi zasadami i praktykami nadaje przestrzeniom charakter demokracji deliberatywnej, określanej jako budowanej oddolnie swoistej równowagi demokratycznej, uwzględniającej głosy obywateli (Braithwaite, 2015; Zalewski, 2016) i tym samym doskonale wpisuje się w kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego, będącego odpowiedzią na wyzwania współczesnego świata.

W sposób szczególny warto również dostrzec i zaakcentować potrzebę wdrażania i promowania wartości sprawiedliwości naprawczej w przestrzeni szkolnej, jako że warto uczyć jej zasad od najmłodszych lat. Potencjał podmiotów realizujących praktyki restoratywne w szkołach wydaje się obecnie niedoceniony, rozwój i promocja sprawiedliwości naprawczej w tym obszarze winny być działaniami priorytetowymi. Programy i praktyki sprawiedliwości naprawczej, takie jak rozwijanie kompetencji społecznych i emocjonalnych, kręgi proaktywne, komunikacja bez przemocy czy mediacje rówieśnicze (poparte również działaniami o charakterze badawczo-naukowym), stanowią inwestycję w kapitał ludzki przyszłych pokoleń.

Bibliografia

- Czajkowska, H., Wajda, J. (2021). *Wrocław as a Restorative City. Report and Recommendations*. Wrocław: Wrocław Restorative Justice Board.
- Davis, F. A. (2019). *The little book of race and restorative justice: Black lives, healing, and US social transformation* [Mała księga o rasie i sprawiedliwości naprawczej: Życie czarnoskórych, uzdrowienie i transformacja społeczna w USA]. New York: Good Books.
- European Forum for Restorative Justice (2021). *Manual on Restorative Justice Values and Standards for Practice* [Podręcznik o wartościach i standardach sprawiedliwości naprawczej w praktyce]. Leuven: European Forum for Restorative Justice.
- Fundacja Dom Pokoju (2021). *Model pracy ze społecznością różną etnicznie na przykładzie Programu na rzecz Romów i Romni rumuńskich, mieszkańców i mieszkańek Wrocławia* Wrocław: FDP.
- Gellin, M. (2019). *Restoratiivinen lähestymistapa ja sovittelu peruskoulukontekstissa : kohti eheytävän kohtaamisen toimintakulttuuria* [Podejście naprawcze i mediacja w kontekście szkoły podstawowej. W kierunku kultury spójnego spotkania]. PhD dissertation. *Acta electronica Universitatis Lapponiensis*, Rovaniemi: University of Lapland, 266.
- Hopkins, B. (2013). *Improving Behaviour with Restorative Approaches: Develop a learning ethos and positive relationships across your school* [Poprawa zachowania poprzez rozwiązania naprawcze: Rozwijanie etosu uczenia się i pozytywnych relacji w Twojej szkole], London: Opti-

- mus Education.
- Hurley, N. Guckenburger, S., Persson, H, Fronius, T., Petrosino, A. (2015). *What Further Research is Needed on Restorative Justice in Schools?* [Jakie badania są potrzebne w obszarze sprawiedliwości naprawczej w szkołach?]. San Francisco, pobrane 10.09.2021 z: <https://jprc.wested.org/wpcontent/uploads/2015/07/RestorativeJusticeFutureResearch.pdf>.
- Kultura Równości, *Johanneum Nobum*, pobrane 18.09.2021 z: <https://kulturarownosci.org/johanneum-novum/>.
- Mateczak, A. (2021). Czym jest miasto sprawiedliwości naprawczej? *Archiwum Kryminologii*, 43 (2), 399-427. DOI: 10.7420/AK2021.19.
- McCluskey, G. (2010). Restoring the possibility of change? A restorative approach with troubled and troublesome young people. [Naprawczość szansą na zmianę? Podejście restoratywne w pracy z niedostosowaną młodzieżą], *International Journal of School Disaffection.*, 7 (1), 19-25.
- Raport o stanie Gminy Wrocław (2020). Pobrane 3.10.2021 z: <https://bip.um.wroc.pl/artukul/836/39990/raporty-o-stanie-miasta>.
- Rekomendacja Nr 8 CM/Rec (2018) Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla państw członkowskich dotyczącej sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych (przyjęta przez Komitet Ministrów 3 października 2018 r. na 1326 posiedzeniu Przedstawicieli Ministrów). Przekład Rekomendacji na język polski: dr Anna Mateczak.
- Riesterberg, N. (2003). Restorative schools grants final report, January 2002–June 2003: A summary of the grantees' evaluation. [Raport końcowy ze stypendium szkół naprawczych, styczeń 2002–czerwiec 2003: Podsumowanie oceny stypendystów], Roseville, MN: Minnesota Department of Education.
- RJS4C (2019). *Restorative Justice: Strategies for Change (RJS4C) (2019-2023)* [Sprawiedliwość Naprawcza: Strategie Zmiany]. Pobrane 29.09.2021 z: <https://www.euforumrj.org/en/restorative-justice-strategies-change-rjs4c-2019-2023>.
- Wrocławskie Centrum Rozwoju Społecznego, *Wrocławska Koncepcja Edukacyjna*. Pobrane 18.09.2021 z: <https://wke.wcrs.wroclaw.pl/>.
- Zalewski, W. (2016). Sprawiedliwość naprawcza – formą demokracji deliberatywnej? *Białostockie Studia Prawnicze*, 21, 25-35.
- Zarządzanie konfliktem i mediacje rówieśnicze*, pobrane 4.09.2021 z: <https://www.dompokoju.org/mediacje-rowiesnicze-w-szkolach/>.
- Zarządzenie nr 2073/19 Prezydenta Wrocławia z dnia 21 listopada 2019 r. w sprawie powołania Wrocławskiego Zespołu ds. Sprawiedliwości Naprawczej (b.d.)*. Pobrane 29.09.2021 z: http://wrosystem.um.wroc.pl/beta_4/webdisk/207479/2073zp19.pdf?fbclid=IwAR1Vy_mlli9FEnodkAxreyYZUecLYDrqIjOrvHI35LLM5fNLw6lOzhs_Rw.